

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ КОЛЬОРІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті окреслено особливості кольоропозначень в українській мові; схарактеризовано критерії поділу кольорів на групи, а також подано класифікацію кольорів; проведено аналіз прикметників на позначення кольорів.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, кольоропозначення, прикметники на позначення кольору.

Лексико-семантична система мови має значну кількість елементів і різних функційних одиниць та поєднань. Це засвідчує, що в мові спостерігається велика кількість семантичних полів. Серед лексичних шарів належне місце посідає лексико-семантичне поле назв кольорів [2, 59].

У сучасній українській мові колоративи утворюють якісно й кількісно розвинене лексико-семантичне поле, яке складають назви основних кольорів та безліч їх відтінків, що вказують на міру вияву колірної ознаки, на інтенсивність колірного тону, змішування кольорів, на колірну ознаку, якої набув предмет в результаті якоїсь дії чи процесу, і на інші ознаки тощо. Кольори, що існують у природі, становлять систему. Ця система є трьохмірною, тобто кожен колір може змінюватись у трьох напрямках, які характеризують колірний тон, насиченість і світлість [4, 27]. Ця система є безперервною і замкненою: всі кольори зв'язані один з іншим безперервними переходами, і між кожними двома кольорами

існує багато таких переходів. При поступовій зміні, шляхом безперервних переходів, один колір може бути переведений у будь-який інший. Так, наприклад, *жовтий* колір при змішуванні з червоним дає *оранжевий (жовтогарячий)*, який при поступовій зміні може бути переведений у *світло-коричневий, червоний, темно-червоний* тощо.

Багатство колірної лексики в мові та постійно зростаюча її кількість має свої підстави в свідомості так званого колірного зору людини. Його еволюція спричинила те, що нормальне людське око може бачити понад 180 різних колірних тонів, а їх варіантів колірні атласи засвідчують понад 2000 взірців [6, 96]. Жодна мова, в тому числі, й українська, не має такої кількості мовних одиниць – *кольоропозначень*, котрі відповідали б усьому розмаїттю природної гами.

У мовознавчій літературі існують критерії для поділу назв кольорів на окремі групи:

- 1) поділ назв кольорів на *хроматичні* та *ахроматичні*, оскільки й самі кольори розподіляються на 2 групи: *ахроматичні*, тобто безбарвні (*білий, сірий, чорний*), і *хроматичні*, тобто колірні (*червоний, синій, жовтий*);
- 2) поділ назв кольорів за *гніздовим принципом* навколо певних тонів спектра [7, 97].

Проте перша класифікація враховує лише фізичну природу кольору, яку мовознавчі дослідження можуть ігнорувати. У другій же не беруться до уваги назви, що не позначають якогось конкретного кольору.

В сучасній лінгвістиці доцільним є поділ існуючих кольорів на 2 великі класи: клас «основних» назв (тонів) та клас «другорядних» назв кольорів (барв) [7, 98].

До першого класу належать назви давнього походження, генетично споріднені з кольоропозначеннями в інших слов'янських мовах, вони становлять ядро ЛСП назв кольорів сучасної української мови, навколо якого розташовані периферійні назви пізнішого походження. Ядро цієї категорії слів складається із семи семантично незалежних назв, які позначають «колір без відтінків»: *червоний, жовтий, зелений, голубий, синій, білий, чорний*. Периферія розрізняє відтінки основного тону. Такі назви семантично об'єднуються навколо «основних» і входять до другого класу назв кольорів, що є численним, оскільки його складають майже всі інші наявні в мові колірні лексеми, якими користуються мовці [3, 59]. Цілком природним є той факт, що колір, як ознака, найчастіше виражається *прикметником*, частиною мови, яка безпосередньо служить для вираження ознаки предмета. Тому ми, не вагаючись, можемо зазначити, що лексико-семантична група (ЛСГ) прикметників на позначення кольору є найбільшою серед ЛСГ, які складають лексико-семантичне поле кольорів.

Прикметники на позначення кольору належать до багатозначних слів і це, на нашу думку, потрібно обов'язково враховувати при їх семантичному дослідженні [1, 243]. Відомо, що однозначні прикметники характеризуються єдністю звучання і одного значення, тоді як багатозначне слово, як одиниця словникового складу (і як одиниця мови) є об'єднанням семантично зв'язаних одне з одним і залежних одне від одного двох або більше значень, що співвідносяться з уявленням про один звуковий комплекс. Очевидно, найбільш вдалим є розуміння багатозначного слова як відкритої структури.

Аналіз багатозначного слова передбачає, з одного боку, виявлення відмінностей між значеннями, що входять до нього, з іншого – виявлення чинників, що об'єднують значення і характеристику цих чинників.

Є значення, що прямо, безпосередньо співвідносяться з «предметом» позамовної дійсності. Їх В.В.Виноградов називає прямими, номінативними. Вони, як правило, вільні.

Якщо у словах спостерігаємо кілька вільних значень, в яких безпосередньо відображаються різні предмети і явища дійсності, то одне з них є основним, а інші – похідними [5, 26].

У зв'язку з цим у межах ЛСГ прикметників на позначення кольору доцільно, на нашу думку, окреслити таку загальну структуру:

- **лексеми, які не відбивають** реального зв'язку між словом і поняттям позамовної дійсності, тобто такі, які не мають реальної природної співвіднесеності. Вони, як правило, своєю основою виражають ознаку, хоча в праслов'янську епоху значення основи було пов'язане із назвами предметів, дій чи обставин;
- **лексеми, які відбивають** зв'язки між ознаками і навколишньою дійсністю, і ці зв'язки постають на основі відношень до певних предметів.

ЛСГ прикметників на позначення кольору поділяється на кілька підгруп слів, що означають колір будь-якого предмета. За Словником української мови в 11 томах, можна визначити 125 таких прикметників [8].

Досить прозору, щодо лексичного значення, групу складають *прикметники, які в номінативному значенні виражають колір безпосередньо в чистому вигляді і без додаткових семантичних компонентів: білий, блакитний, жовтий, зелений, сивий, сизий, синій, сірий, червоний, чорний*. Такі колоративи на сучасному етапі розвитку мови не викликають асоціативних зв'язків з іншими поняттями і предметами об'єктивної дійсності. Встановлення етимології колірних лексем – складне завдання, оскільки реалії, з назв яких у свій час виникли назви кольорів, могли зникнути, їх походження забуто.

До назв кольорів, спосіб вираження ознаки яких не вмотивований, зарахуємо також *назви кольорів іншомовного походження*, що складають досить численну групу, поява яких є наслідком міжмовних контактів, зумовлена розвитком економіки, промисловості, суспільного життя мовців [9, 43]. Значення певної колірної ознаки в межах слов'янських мов у них цілком умовне. Це лексеми з вузькою сферою вживання, які ще зберігають іншомовний характер: *беж, хакі, електрик, бордо, індиго* та ін. До цієї групи зараховуємо й морфологічно адаптовані назви іншомовного походження: *бежевий, бордовий, палевий, фіолетовий, ліловий, оранжевий* та ін.

Прикметники, які позначають колір, мають при цьому додатковий семантичний компонент, що найчастіше реалізується в поєднанні кольору і якоїсь іншої ознаки із сфери зорового сприйняття: золотистий, сріблястий, сріблистий, смоляний, вогненний, жаристий, пламенистий, попелястий та ін. [7, 98].

Специфічною особливістю цієї підгрупи є те, що лексеми та лексико-семантичні варіанти слів, що об'єднуються в ній, виражають колір двома рівноправними компонентами лексичного значення – колір і світлова характеристика. Такі прикметники найчастіше мають додаткову сему 'подібний до чогось': *золотистий* – жовтий, подібний кольором і блиском до золота; *попелястий* – сірий, подібний кольором до попелу тощо.

Серед лексем цієї підгрупи виділимо кілька підгруп:

- прикметники зі значенням недостатньої колірної ознаки, наприклад, *білуватий, бліднуватий, жовтуватий, червонуватий; сріблястий, білястий, зеленистий*;
- прикметники зі значенням надмірного вияву колірної якості. Вони вказують на те, що ознака кольору, яка властива певному предмету, є більшою, ніж її спостерігаємо в іншому предметі чи в низці предметів, наприклад, *рожевіший, чорніший, синіший*;
- складні прикметники – назви відтінків кольорів, як-от: *світло-сірий, блідо-голубий, сіро-жовтий, ясно-блакитний* тощо;

- прикметники, що містять суб'єктивну оцінку якості предмета: *білесенький, жовтесенький, синесенький*.

В українській мові існує певна група якісних прикметників, які деякими своїми значеннями перетинаються з прикметниками на позначення кольору [7, 63]. У більшості випадків це ідеографічні синоніми, які не називають ознаку точно за її кольором, а називають лише окремі відтінки кольору, насиченість тону, певні спектральні особливості кольору. Серед лексем такого типу можна виділити такі підгрупи:

- прикметники, які визначають ступінь насиченості, інтенсивності кольорів, не називаючи конкретної колірної якості: *ясний, світлий, темний, блідий*;
- прикметники, що вказують на спосіб поєднання кількох невизначених кольорів у певній формі: *рябий, строкатий, квітчастий, смуглястий, зозулястий*;
- прикметники для неозначеного кольору, що вказують на загальне забарвлення реалій, не визнаючи його конкретного характеру: *кольоровий, барвистий, безбарвний, різнобарвний*;
- прикметники, що виражають відтінки забарвлення предметів і явищ природи: *соковитий, яскравий, свіжий*;
- прикметники, що вказують на загальний характер забарвлення реалії, зумовлений дією сонця: *засмалений, засмаглий, смаглявий*;
- прикметники, що вказують на суб'єктивну оцінку певного колірною тону: *ніжний, похмурий, легкий*.

Прикметники на позначення кольору, у семантичній структурі яких розкривається метафоричне перенесення назви кольору одного предмета (матеріалу, масті тварини тощо) на інші [2, 12]. Переважно це відносні прикметники, які виявляють досить широке вживання у значенні якісних на позначення кольору. Ці переносні значення є метафоричними й утворені на основі порівняння.

На підставі аналізу словникових дефініцій можна виділити такі тематичні підгрупи аналізованих прикметників:

- 1) перенесені назви кольорів з назв мінералів, дорогоцінного каміння, металів: *гранатовий, кораловий, мідний, рубіновий, бронзовий, янтарний, цинковий, олов'яний*;
- 2) перенесені назви кольорів із назв плодів: *вишневий, малиновий, горіховий, гороховий, калиновий, лимонний, ожиновий, буряковий*;
- 3) перенесені назви кольорів з назв квітів і рослин: *вівсяний, гірчичний, маковий, волошковий, житній, мигдалевий, рутувий, рутвяний, рутяний, бузиновий*;
- 4) перенесені назви кольорів з назв мастей тварин: *вороний, гнідий, мурий, мишастий*;
- 5) перенесені назви кольорів з назв предметів та речовин, які мають специфічний колір: *винний, восковий, іржавий, крицевий, кристалевий, крейдяний, молочний, шоколадний*.

Слова другої і третьої груп («другорядні» назви кольорів) виникають двома шляхами:

– творенням від слів першої групи («основних» назв кольорів) *синюватий, біленький, білястий* та ін.;

– творенням з інших лексичних категорій від назв різних реалій: *гранатовий, трав'яний, кремовий, бузковий* та ін.

Такі лексеми є семантично вмотивованими, вони точніше називають колірну якість означуваних предметів і явищ. Виникаючи вказівними шляхами, ці мовні одиниці розширюють категорію назв кольорів української мови, збагачують арсенал її виражальних засобів [5, 31].

Вони є назвами відтінків основних кольорів. Наприклад, назвами відтінків **червоного** кольору є *малиновий, калиновий, гранатовий, рубіновий, вишневий*; **жовтого** - *русявий, пшеничний, лимонний, золотистий, восковий* та ін. Усе багатство відтінків групується навколо семи основних назв кольорів, які є первинними стосовно вторинних похідних.

Називання вторинних кольорів є не безпосереднім, а завжди опосередкованим певною реалією об'єктивної дійсності [5, 27].

Прикметники такого типу сприймаються з колірним значенням тільки в певному контексті, а інколи розуміння його, як кольоропозначення, неможливе, тобто вони однаково вільно можуть уживатися то з відносним, то з якісним значенням. Тому такі прикметники звуться *відносно-якісними*. Наприклад: *малиновий куц* (*малиновий* – відносний прикметник, що виражає ознаку за відношенням до предмета і не містить колірної ознаки); *малиновий костюм* (*малиновий* – якісний прикметник, що виражає колірну ознаку) [3, 12].

Таким чином, назви кольору належать до таких слів у сучасній українській мові, які позначають ознаку предметів об'єктивної дійсності, тому колір виражається в українській мові, як і в інших мовах світу, в першу чергу, прикметником, оскільки прикметник є особливою формою мовних знаків, за допомогою яких закріплюється статична ознака предметів, зокрема колір. Серед численної групи прикметників на позначення кольору слід виділити нейтральні прикметники зі значенням кольору, що позбавлені додаткових вказівок на інтенсивність колірної якості, і спеціалізовані, доповнювані вказівками на міру вияву колірної ознаки, з одного боку, неповну, ослаблену, з іншого – збільшену, насичену [9, 46]. Важливою ланкою у становленні кольоропозначень є номінація колірної ознаки складними словами, які дають змогу висловити й передати багатство відтінків кольорів [7, 99]. Але все ж таки жодна мова не має такої кількості мовних одиниць, котрі б відповідали усьому розмаїттю колірної природної гами.

Тому лексико-семантичне поле кольорів є відносно відкритим конструктом, оскільки людське суспільство ще не знайшло всіх «еталонів» для визначення найрізноманітнішої палітри кольорів, що існують у природі.

Список використаної літератури

1. Вежбицкая А. Н. Обозначение цвета и универсальное зрительное восприятие. *Язык. Культура. Познание*. 1996. С. 231-260.
2. Висоцький А. В. Склад та структура лексико-семантичних груп якісних прикметників в українській мові: автореф. дис... канд. філолог. наук / 10.02.01. Київ, 1998. 18 с.
3. Висоцький А. В. Структура та склад лексико-семантичної групи прикметників на позначення кольору в сучасній українській мові. *Система і структура східнослов'янських мов*. Київ: Школяр, 1998. С. 58-64.
4. Грищук В. В. Дериґаційний потенціал прикметників на позначення кольору у сучасній українській мові. *Мовознавство*. 1986. № 2. С.23-30.
5. Зівак О. М. Про систему назв кольорів у сучасній українській мові. *Українське мовознавство*. 1975. № 3. С.25-32.
6. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ: Академія, 2000. 376 с.
7. Критенко А. П. Семантична структура назв кольорів в українській мові. *Славістичний збірник*. Київ, 1963. С.97-106.
8. Словник української мови: в 11-ти т. Київ: Наукова думка, 1970-1980.
9. Яворська Г. В. Мовні концепти кольору. 52 4
10. *Мовознавство*. 1999. № 2-3. С. 43-47.